

Orcid: 0000-0003-4665-0773

Aygün Yusubova
AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
aygunyusubova74@gmail.com

ƏHMƏD NƏDİMİN QƏZƏLLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

XVII əsrin sonlarında dünyaya gəlib, ictimai və yaradıcı fəaliyyəti Osmanlı dövlətinin ədəbi, mədəni-ictimai bir dövrü sayılan Lalə dövrünə təsadüf edən Əhməd Nədim, Osmanlı sultanı III Əhmədin hakimiyyəti illərində şair və saraya yaxın olan bir şəxs kimi şöhrətlənmişdir. O, siyasi-iqtisadi baxımdan kifayət qədər mürəkkəb olan o dövrün əyləncə həyatını sadə və səmimi bir dillə tərənnüm etmiş bir sənətkardır.

Əhməd Nədim klassik türk şairi olduğu üçün divan ədəbiyyatının dikdə etdiyi məhdut imkanlar daxilində şeirə yeniliklər qazandırmışdır. O, Yerlişmə cərəyanının təsiri ilə klassik türk şeirinə milli rəng gətirmiş, gündəlik danışq dilini, canlı həyat səhnələrini xüsusi bir zərifliklə ifadə etmişdir. Onu da qeyd edək ki, divan şeirində milliləşmə kompleks şəkildə Nədimin yaradıcılığında müşahidə olunur.

Nədimin "Divan"ı klassik janrlara yeni həyat verməsi baxımından da əhəmiyyət kəhb edir. Məlumdur ki Nədim bir qəzəl şairidir. Onun qəzəllərində əsasən bəşəri eşqin şux bir ifadə tərzilə tərənnümünü görürük. Qəzəlin məzmununda olduğu kimi quruluşunda da bəzi dəyişikliklərin olduğu diqqətdən yayınmır.

Açar sözlər: Nədim, divan şeiri, qəzəl, rəddi mətlə, yek-ahəng, təxəllüs, beyt

Aygun Yusubova

PECULIARITIES OF AHMED NEDIM'S GHAZALS

Abstract

Born in the end of the 17th century, Ahmed Nedim, whose social and literary activities occurred at the same time as the Tulip Period, a literary and cultural-social period of the Ottoman State, became popular in the years of reign of Sultan Ahmed III and was known as a poet close to the Sublime Port. He was a man of literature, who succeeded to glorify the festivities of the period, which were quite complicated, in unsophisticated and sincere language.

As Ahmed Nedim was a Turkish poet, he brought innovations to Turkish poetry within limited possibilities dictated by the Diwan literature. Under the influence of the indigenization stream, he brought national colors to Turkish poetry, reflecting daily speech language and live scenes with special elegance. Notably, indigenization in the Diwan poetry is observed in Nedim's works as a complex.

Nedim's Diwan bears high importance also from the aspect that it provided the opportunity of new life for classical genres. Nedim was a ghazal poet, who in a stylish manner mainly glorified in his poems human love. Several changes can be traced in his ghazals both in terms of content and structure.

Key words: Nedim, Diwan poetry, ghazal, redd-imatla, yekahenk, pen name, distich

Şərq xalqları ədəbiyyatında əsrlər boyu geniş istifadə olunan lirik janrlardan biri də qəzəldir. Klassik ərəb ədəbiyyatından gələn, özünəməxsus forma və məzmun xüsusiyyətləri ilə seçilən bu janr bütün müsəlman Şərqi xalqlarının poeziyasında ən populyar şeir şəkli olmuşdur.

Qəzəlin klassik şəkli tam mənasıyla İran ədəbiyyatında formalaşmışdır. İran ədəbiyyatından türk klassik ədəbiyyatına keçən bu janr, divan şeirinin ən bitkin şəkli hesab olunur. Qəzəl janrı türk divan

şairinin quruluş dövründən başlayaraq Tənziat dövründə və ondan sonra Qərb təsiri altında inkişaf edən müasir türk poeziyasının formalaşmasına qədər böyük inkişaf yolu keçmişdir.

XVIII əsr türk klassik ədəbiyyatına nəzər yetirdiyimizdə bu dövrdə qəzəlin məzmununda olduğu kimi quruluşunda da bəzi dəyişikliklər olduğunu görürük. Divan şairləri tərəfindən *“bir fikir, fəlsəfi bir düşünmə, bir dünya görüşü, taleydən şikayət kimi digər janrlara məxsus mövzularında da qəzəllər yazılmışdır”*. (İpekten, 2001: 18)

Məlumdur ki, divan şairləri qəzəl yazarkən hər hansı bir duyğu və düşüncələrini şairanə ifadə etməyi məqsəd kimi qarşısına qoymur. Qəzəldə əsas məqsəd fikrin daha gözəl, daha təsirli ifadə olunmasıdır. Qəzəl beytlərdən meydana gələn nəzm şəklidir və bəzi beytlərinə xüsusi adlar verilmişdir. Qəzəldə beytin hər iki misrası bir-biri ilə həm qafiyədirsə, belə beytlərə *“musarra beyt”* deyilir. Digər beytlərin birinci misraları sərbəst, ikinci misraları isə musarra beyt və ya beytlərlə (aa-xa-xa-xa xa) həm qafiyə olur. Qəzəlin musarra olan ilk beytinə mətə də deyilir. Nədimin *“Divan”*ında da bəzən birdən çox musarra beyti olan qəzəllərə də rast gəlirik. Belə əsərlərə *“çox mətləli”* (zatü'l metali) qəzəldeyilir.

*Kadi büləndmi, ömri hezar-sal midir?
Ol lali nab mı, ser-çəşməyi zülal midir?*

*Şəfəq mi, şəbdə, ya hattında ruyı almidir?
Subuh sitarəsimi, gərdənündə halmidir?*

*Dehen mi nüsxəyi hüsnündəki, meal midir?
Miyən mü misrayı qəddindəki, xəyal midir?* (Macit, 2012: 270)

Nədimin *“Divan”*ında bəzən qəzəlin mətə beytinin hər hansı bir misrası məqtə beytində təkrarlanır. Belə beytlərə *“rəddi mətə”* deyilir. Onu da qeyd edək ki, divan şairlərinin rəddi mətəyə çox az müraciət etdiklərini görürük. *“Rəddi mətənin ilk nümunələrinə XV əsr şairlərinin qəzəllərində rast gəlirik. XVI əsrin ikinci yarısından etibarən xüsusilə Hayali Bəy ilə sürətlənmiş və XVII əsrdəki üslub yenilənməsinin bir nəticəsi olaraq artmışdır”*. (Demirel, 2004: 173)

*Ol pəri-ru aşiqə ram olsa da, mane deyil,
Gündüzün olmazsa, axşam olsa da, mane deyil.*

*...Pek umar təşrifini eydin ikinci gün Nedim,
Gündüzün olmazsa, axşam olsa da, mane deyil.* (Macit, 2012 : 292-293)

“O pəri üzlü gözəl aşiqə boyun əysə də, ziyanı yoxdur. Gündüz olmasa da, axşam olsun, zərər deyil. ...Nədim, bayramın ikinci günü təşrif buyurub gələcəyinə ümid edir. Gündüz olmasa da, axşam olsun, eyb etməz”.

Verilmiş nümunədə şair qəzəlin mətə beytinin ikinci misrasını məqtə beytinin ikinci misrasında təkrarlamış və beləcə *“rəddi mətə”* meydana gətirmişdir. Nədimin *“Divan”*ında üç rəddi mətəli olan qəzəl mövcuddur.

Rəddi mətə ilə qələmə alınan qəzəllərin əksəriyyəti yek-ahəng olur. Ona görə ki, divan şairi qəzəlini müəyyən bir ortaq mövzu ətrafında formalaşdırır və bu da qəzələ mənə bütünlüyü qazandırır.

Divan şairləri qəzəllərdə əsasən forma gözəlliyinə əhəmiyyət verirlər. Qeyd etdiyimiz kimi, əgər bir qəzəldə vəzn, qafiyə və rədifilə yanaşı, beytlər arasında mənə bütünlüyü də mövcutdursa, belə qəzəllər yek-ahəng qəzəl adlandırılır. Nədimin də *“Divan”*ında yek-ahəng qəzəllərə rast gəlirik..

*Məsti nazım kim böyütdü böylə bi-pərva səni?
Kim yetişdirdi bu günə sərödən bala səni?* beyti ilə başlayan

və:

*Mən dedikcə böylə kim qıldı Nədimi natüvan?
Göstərir ənquşt ilə məclisdəki mina səni.* (Macit, 2012 : 331-332) –

beyti ilə tamamlanan qəzəli yek-ahəngdir.

Qəzəldə hadisələr müəyyən plan üzrə belə təhkiyə edilmişdir. *“Nazdan sərxoş olan sevgili, səni belə sərbəst, rahat kim böyütdü? Səni belə – sərödən daha uca kim yetişdirdi? Sevgilimin nazik vücudu ən gözəl qoxulardan daha xoş, bütün rənglərdən daha parlaqdır. Sanki o rəna (xarici sarı, içi qırmızı olan gül) gülünün qoynunda bəslənmişdir. Nazlı sevgilim, gül naxışlı ipək parçadan bir paltar geyinmişsən, amma paltarm üstündəki gülün tikanının kölgəsi səni incidəcək deyər qorxuram. Ey saqi, bir əlində gül, bir əlində qədəhlə gəlib, qarşımda durmusan. Hansını alım görəsən, gülü, qədəhi, yoxsa səni? Qarşımda duran sevgilini görəndə bir abi-həyat*

fəvvarəsinin göyə yüksəldiyini sandım. O bənzəri olmayan uzun, zərif boyun səni mənə belə göstərdi. Sənə boyu güzgüsündən daha saf, ləkəsiz olduğu halda, heyf ki, mən səni başdan ayağa qədər bir dəfə qucaqlaya bilmədim. Yəni güzgü səni boyu boyuna qucaqladığı halda, onun kimi səni qucaqlaya bilmədim. Mən: "Nədimi belə pərişan, bitkin hala kim saldı?" – deyə soruşanda məclisdəki şərab sürəhisini barmağı ilə səni göstərdi".

Məlumdur ki, divan şairləri əsərlərini qələmə alarkən müxtəlif məxləslərdən istifadə edirlər. Ərəb dilində "qurtulacaq yer, sığınacaq" mənasını verən məxləs (təxəllüs) sözü, divan ədəbiyyatı ənənəsinə uyğun olaraq əksər hallarda qəzəllərin məqlə beytində şairlərin istifadə etdikləri adlara deyilir. Bu ənənə klassik türk şeirinə İran şeirinin təsiri ilə keçmiş və Şeyxi ilə başlamışdır. (İsen, 1997: 195)

Şairlərin təxəllüslərinin olduğu beytlərə "məxləs beyti" və ya "təxəllüs beyti" deyilir. Bilindiyi kimi, təxəllüslər divan şairləri tərəfindən təsadüfən seçilmir. Bu təxəllüslər divan şairinin sənətini, onu əhatə edən mühiti, dövrün ədəbi mənzərəsini xarakterizə edir, onun sosial mənsubiyyətini, ailə məsləyini və ona məxsus başqa informasiyanı da ifadə edə bilər. "Divan şairlərinin əksəriyyəti adlarının sonuna "i" saiti əlavə edərək təxəllüslərini meydana gətirmişlər. Ancaq şairlərin təxəllüs seçimləri hər zaman bu şəkildə olmamışdır. Eyni təxəllüslərdən təkrar-təkrar istifadə edilməsi ənənəsi xüsusilə XVIII əsrdən sonra (Nədim, Qalib, Leyla kimi) dəyişdirilmişdir" (Erzen, 2017: 43)

Məlumdur mənim süxanım mahlas istəməz,

Fərq eylər onu şəhrimizin nüktədanları. (Macit, 2012: 332)

Nədim bu möhür beyti ilə şeirlərində ümumiyyətlə təxəllüslə ehtiyac olmadığı fikrini bədii şəkildə ifadə etmişdir. Verilmiş beytdə şair səmimi, özünəməxsus üslubunun olduğunu vurğulamış və fikirlərini özünəməxsus ifadə tərzinin şəhərin ziyalıları tərəfindən tanındığını diqqətə çatdırmışdır.

"Təxəllüs və ya ad göstərən beytlərin əksəriyyəti fəxriyyə məqsədilə yazıldığı bir həqiqətdir. Bu hissədə şair özünü və şeirini mədh etməsi ümumiyyətlə subyektiv bir davranış kimi qiymətləndirilir. Ancaq diqqətlə araşdırıldığında şeirin daxilində şairin şəxsinə və şeirinə aid maraqlı faktları görmək mümkündür". (Kurmuş, 2008: 290)

Qul metəyi nəzmimi arayışı sukı kamal

Ey Nədimi pür-hünər, zibi dükan lazım sənə. (Macit, 2012 : 257)

Verilmiş nümunədə Nədim şeirindən bəhs edərkən "mükəmməllik bazarının bəzəyi" ifadəsindən istifadə etmişdir. Onun şeiri hünərli bir qələmdən çıxdığı üçün sərgiləmək üçün bazarda şeirinə yaraşan bəzəkli bir dükana ehtiyac vardır.

Yok bu şəhər içrə sənin vəsf etdiyin dilbər, Nədim.

Bir pəri-surət görünmüş, bir xəyal olmuş sənə. (Macit, 201: 254)

"Ey Nədim, bu şəhərdə sənin vəsf etdiyin kimi bir dilbər yoxdur. Belə gözəl sevgili ancaq xəyal ola bilər. Sənün gözlərinə bir pəri surətli gözəlin xəyalı görünmüşdür". Nədimim bu beytində sevgilinin gözəlliyindən bəhs edərkən dolaylı yolla şeirini və özünü də mədh etməsi nəzərlərdən yayınmur. Sevgilinin gözəlliyi ilə sənətini, şeir söyləmə qüdrətini o qədər ustalıqla, zərif ifadələr ilə əlaqələndirmişdir ki, oxucu mədhin kimə aid olduğunu tam ayırd edə bilmir. Şairin bir rəssam kimi təsvir etdiyi sevgili, ancaq xəyalı ola bilər. Həqiqi, həyatda yaşayan canlı dilbər, bu qədər gözəl ifadə edilə bilməz.

Xoşdur təkərrürün dilə, ey ləhçəyi-Nədim.

Bilməm qüluyi şüştədə qul qul musun nədən? (Macit, 2012 : 292)

"Ey Nədimin dili, bu təkrarlar könüllərə nə qədər xoş təsir edir. Yoxsa sən şərab sürəhisinin boğazından çıxan qul-qul səsisən, ya nədən?" Verilmiş nümunədə görünüşdə sevgilinin gözəlliyindən bəhs olunan bir mənzərə yaradan şair, sonra fikirləri özünə doğru çəkərək su tökülərkən sürəhisinin boğazından çıxan "qul-qul" səsləri ilə öz təkrarlanan ifadələri arasında əlaqə yaratmışdır. Beləcə, şairin xəyal dünyası çox zərif bir şəkildə misralara düzülmüş səslərin təkrarı ilə mükəmməl müqayisə etmişdir.

Nədim bu beytində öz təxəllüsünü mücərrəd şəxs qismində təqdim etmişdir. Bunun əsas səbəblərindən biri də əsərdə şairin özü deyil, üçüncü şəxs tərəfindən mədh edildiyi təəssüratını yaratmaqdır.

Nədim "Divan"ında şairin təxəllüsü olmayan qəzəllərə də rast gəlirik. Onu da qeyd edək ki, *istər ərəb, istər İran ədəbiyyatlarının ilk dönəm şairlərinin qələmə aldıkları qəsida və qəzəllərində ümumiyyətlə təxəllüs istifadə olunmamışdır. Qəzəllərdə təxəllüsdən istifadə olunma ənənəsinin sofiyanə şeirlərlə başladığı təxmin edilməkdədir".* (Ateş, 1977: 732) Azərbaycan ədəbiyyatında da ilk anadilli divan müəllifi kimi tanınan Qazi Bürhanəddinin qəzəllərində də təxəllüsdən istifadə edilməyib.

Divan ədəbiyyatında qəzəllərdə beytlərin sayı əsasən 5-15 arasında olur. 3 və ya 4 beytli qəzəllərə isə çox az rast gəlmək mümkündür. Nədimin "Divan"ında isə bu cür qısa qəzəllərə də rast gəlirik. Məlumdur

ki, 3 və 4 beytli qəzəllərdə şairin təxəllüsü qeyd olunmayıbsa, bu nöqsan qəzəl adlanır. Bəzi divan şairlərinin yaradıcılığında belə qəzəllərə təsadüf edilir. Bu qəzəllərin yarımçıq qaldığı və ya katiblər tərəfindən əskik köçürüldüyü hesab edilir. Nümunə olaraq Nədimin üç beytli qəzəllərindən birini göstərə bilərik.

*Ey tifli naz, bir gecə mehmanım ol mənim,
Gey camə-habı, sinəmə gəl, canım ol mənim.*

*Ey zülfü hambəham tökülüb sinəm üstünə,
Zənciri payı ömrü şitabanım ol mənim.*

*Göstərmiyor fələk bizə mihri bu növbahar,
Sən ey piyalə, mihri dirahşanım ol mənim.* (Macit, 2012: 298)

Divan şairləri qəsidə janrında əsərlər qələmə alarkən mövzunun yeknəsəkliyindən uzaqlaşmaq, şeirə canlılıq, bir rəng qazandırmaq məqsədilə "təqazzül" adı verilən qəzəl söyləyirdilər. Bu qəzəllər adətən mədhiyyədən sonra gəlirdi. Bəzən isə şair qəsidəsini təqazzül ilə də başlayır və girizgah beyti ilə mədhiyyə bölməsinə keçid edirdi. Məlumdur ki, Nədim qəzəl şairidir. O, qəzəl və şərqilərlə yanaşı, zərif və incə ahəngə malik olan şair olduğundan qəsidə janrında da öz sözünü demiş bir sənətkarkimi tanınır. Nədimin də "Divan"ında təqazzül adlandırılan qəzəllər mövcuddur. Onun Damad İbrahim Paşaya həsr etdiyi qəsidələrinin biri səkkiz beytlik təqazzüllə başlayır.

*Naz u şivəylə ağuşuma cananə gəlir,
Sinəyi qəlbi keçüb, ta hərəmi cana gəlir.* (Macit, 2012: 72)

XVIII əsrdə qəzəl janrında ahəngli, rindanə şeirlər yazan Nədim və həzin duyğularını dilə gətirən, təsəvvüfi şeirlər ustası Şeyx Qalib kimi iki böyük şair yetişmişdir. Əsrin əvvəllərində Lalə dövrü adlandırılan, on iki illik sülh və əyləncə dövründə qəzəl janrı, demək olar ki, Nədimin yaradıcılığı ilə yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Nədimin qəzəlləri o dövrü səciyyələndirmək üçün ən gözəl nümunələr hesab oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. İpekten Haluk. (2001) Eski Türk Edebiyatı, Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yayınları, İstanbul.
2. Demirel Şener. (2004) Divan Şiirinde Reddi-i Matla, Bilig, S: 31:161-177, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Başkanlığı
3. Macit, Muhsin (2012) Nədim Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara
4. İsen Mustafa. (1997) Ötelerden Bir Ses, Akçağ Yayınları, Ankara
5. Erzen. M.Halil. (2017) Divan Şiirinde Mahlas Kullanma Geleneği ve Bu Geleneğin Modern Şiire Yansıması, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 59, Erzurum
6. Kurmuş Cengiz Veli. (2008.) Nədimin Gazellerindeki Mahlas Beytlerin Şiir ve Şair Üzerinde Düşündürdükleri, TUDOK, İstanbul
7. Ateş Ahmet (1977) Gazel, İslam Ansiklopedisi, cilt-4, MEB